

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η τρομοκρατία είναι παλιά όσο και ο ανθρώπινος πολιτισμός, αλλά ταυτόχρονα σημερινή όσο και οι τίτλοι των πρωινών εφημερίδων. Για κάποιους είναι προφανές ότι άτομα και οργανώσεις χρησιμοποιούν την τρομοκρατία εδώ και χιλιετίες, ενώ άλλοι επιμένουν ότι η αληθινή τρομοκρατία είναι φαινόμενο μερικών δεκαετιών. Και οι δύο πλευρές έχουν σε κάποιο βαθμό δίκιο. Τα όπλα, οι μέθοδοι και οι στόχοι των τρομοκρατών μεταβάλλονται διαρκώς, ωστόσο κάποια θεμελιώδη χαρακτηριστικά μένουν अपαράλλαχτα από τα βάθη της ιστορίας.

Ο Κλώδιος Πούλχερ, ο ρωμαίος πατρίκιος που χρησιμοποιούσε συμμορίες φονιάδων για να εκφοβίζει τους αντιπάλους του, οι Σικάριοι της Ιουδαίας, που με τα στιλέτα στα χέρια προσδοκούσαν να εξωθήσουν τα πράγματα σε πόλεμο με τους Ρωμαίους· οι μουσουλμάνοι Ασασίνοι του 12ου αιώνα, που σκότωναν και τρομοκρατούσαν τους εχθρούς τους· λόγιοι του Μεσαίωνα, που νομιμοποιούσαν την εξόντωση αρχόντων επικαλούμενοι τις Γραφές — όλα τα παραπάνω είναι παραδείγματα τρομοκρατικής πρακτικής και όλα ανάγονται σε εποχές πριν από την εμφάνιση της λέξης τρομοκρατία κατά τη Γαλλική Επανάσταση. Από τη δεκαετία του 1790 και μετά, στην τρομοκρατία κατέφυγαν μυστικές αδελφότητες στην Ιταλία που ήθελαν να εγχαθιδρύσουν ένα φιλελεύθερο δημοκρατικό κράτος, ρώσοι επαναστάτες που αγωνίζονταν για το όραμα του σοσιαλισμού, αλλά και ευρωπαίοι αναρχικοί ταγμένοι στην κατάρρευση κάθε εξουσίας. Η τρομοκρατία χρησιμοποιήθηκε από τους αμερικανούς εργάτες ως φόβητρο προς τους βιομηχάνους, ενώ οι γερμανοί φασίστες προλείαναν με αυτήν το έδαφος για να καταλάβουν, εν μέρει νόμιμα, την εξουσία. Τόσο οι σιωνιστές όσο και οι Άραβες χρησιμοποίησαν τρομοκρατικές μεθόδους στην προσπάθειά τους να ιδρύσουν κράτη στην Παλαιστίνη. Κι ακόμη, διάφορες παρατηρησκευτικές κινήσεις τρέφουν την ελπίδα ότι με πράξεις τρομοκρατίας θα επισπεύσουν την Αποκάλυψη, ενώ εξτρεμιστές του περιβαλλοντικού κινήματος επιδιώκουν με τον ίδιο τρόπο να σώσουν τις περιοχές που δεν τις έχει

ακόμα αγγίζει ο άνθρωπος. Πιο πρόσφατα, ένας Αμερικανός ανατίναξε στην πρωτεύουσα της Οκλαχόμα ένα ολόκληρο ομοσπονδιακό κτίριο από απέχθεια για την κυβέρνησή του. Από την άλλη, 19 νεαροί Άραβες αγαπούσαν τόσο πολύ τον θάνατο ώστε έπεσαν με αεροπλάνα πάνω σε εμβληματικά κτίρια των ΗΠΑ, σκοτώνοντας 3.000 ανθρώπους. Όλα αυτά τα άτομα και όλα αυτά τα γεγονότα είναι μοναδικά, ταυτόχρονα όμως όλα ανήκουν στην ιστορία της τρομοκρατίας.

Ξεκινώντας να διδάξω ένα μάθημα πάνω στην τρομοκρατία την επαύριο της 11ης Σεπτεμβρίου 2001, έψαξα να βρω κάποιο βιβλίο για τους φοιτητές μου που να συνδυάζει σαφή χρονολογική παράθεση των δεδομένων, επαρκή αναλυτική πλαisiώση, αξιοποίηση της πλέον πρόσφατης βιβλιογραφίας και, τέλος, κάλυψη του αντικειμένου με πληρότητα αλλά δίχως περιττολογίες. Στάθηκε αδύνατο. Έκτοτε έθεσα ως προσωπικό στόχο να προσφέρω στους φοιτητές και στο ευρύτερο αναγνωστικό κοινό ένα τέτοιο βιβλίο: μια αληθινή ιστορία της τρομοκρατίας και όχι μια απλή επισκόπηση του φαινομένου όπως εμφανίζεται σήμερα.

Όμως τι είναι τρομοκρατία; Κάθε συζήτηση για τούτο το θέμα οφείλει να ξεκινά με έναν ορισμό. Ωστόσο, ήδη με το βήμα αυτό βρισκόμαστε σε ένα ναρκοπέδιο. Κατά καιρούς έχουν προταθεί πάμπολλοι ορισμοί, ενώ και πέρα από τα όρια του ακαδημαϊκού κόσμου επικρατεί το ίδιο χάος. Αν και σήμερα υπάρχει μεγαλύτερη ομοφωνία απ' ό,τι πιο παλιά, οι περισσότερες αμερικανικές υπηρεσίες που εμπλέκονται σε θέματα δημόσιας ασφάλειας —υπουργεία Εξωτερικών, Άμυνας και Οικονομικών, FBI, CIA, NSA, DEA— ορίζουν ακόμη η καθεμιά με διαφορετικό τρόπο την τρομοκρατία (ευτυχώς πρέπει να εναρμονίσουν τους ορισμούς τους με εκείνον που περιλαμβάνεται στον νομικό κώδικα των ΗΠΑ). Μέσα σε τούτο το εννοιολογικό χάος, πιθανώς οι περισσότεροι θα μιμηθούν την αντίδραση του δικαστή Πόττερ Στιούαρτ, ο οποίος, όταν τέθηκε στο δικαστήριό του ζήτημα ορισμού της πορνογραφίας, είπε: «Την αναγνωρίζω όταν τη βλέπω».

Το πρόβλημα έγκειται στο ότι ο τρόπος με τον οποίο μελετητές, πολιτικοί αναλυτές αλλά και απλοί άνθρωποι χρησιμοποιούμε συνήθως τη λέξη τρομοκρατία ενέχει μια αντίφαση. Από τη μια, έχουμε την εντύπωση ότι τη χρησιμοποιούμε ως όρο αντικειμενικής περιγραφής που υπηρετεί αναλυτικούς σκοπούς. Στην πραγματικότητα, όμως, χρησιμοποιούμε τη λέξη κανονιστικά, εκφέροντάς την ως ηθική αξιολόγηση μιας βίας εξ ορισμού ανεπίτρεπτης. Η αντίληψή μας για την τρομοκρατία εδράζεται στην ηθική αποστροφή και σε αντιδράσεις συναισθηματικής φύσεως. Όμως αυτός ο τρόπος πρόσληψης υπονομεύει τις προσπάθειές μας να ορίσουμε και να αναλύσουμε ό,τι —κατά τα άλλα— προσεγγίζουμε ως ένα ουδέτερο φαινόμενο. Καταλήγουμε έτσι με έναν ορισμό που ικανοποιεί ενδεχομένως τη λογική μας επιδίωξη για αντικειμενικότητα, αλλά είναι τελικά αναντίστοιχος με τις χρήσεις του όρου

στην πράξη. Πόσο αντέχει, λόγου χάρη, ο όποιος κρυστάλλινος ορισμός μας απέναντι στην απλή παρατήρηση ότι οι Ισραηλινοί και οι Παλαιστίνιοι αλληλο-αποκαλούνται «τρομοκράτες» και ότι το ίδιο έκαναν ο Οσάμα μπιν Λάντεν και ο Τζωρτζ Μπους; Ο όρος έχει ισχυρότερο αντίκτυπο ως χαρακτηρισμός παρά ως αναλυτική κατηγορία. Το ερώτημα που τίθεται είναι τι μπορούμε να κάνουμε μπροστά στη διαπίστωση αυτή, με δεδομένο βέβαια ότι αρνούμαστε να καταφύγουμε στον χοντροκομμένο σχετικισμό και στο τετριμμένο κλισέ ότι «όποιος για κάποιον είναι τρομοκράτης, για κάποιον άλλο είναι αγωνιστής της ελευθερίας».

Θα μπορούσαμε ίσως να δοκιμάσουμε αρχικά έναν ορισμό που θέτει ένα και μόνο κριτήριο. Για παράδειγμα, έστω ότι ορίζουμε την τρομοκρατία ως βία ενάντια σε πολίτες. Θα βρούμε ότι υπάρχουν τουλάχιστον δύο περιπτώσεις στις οποίες καθίσταται προβληματική η εφαρμογή σχεδόν όλων αυτών των παραπλανητικά απλών ορισμών. Στην πρώτη περίπτωση, ο ορισμός δεν καλύπτει κάτι που θέλουμε να το αποκαλέσουμε τρομοκρατία (όπως η επίθεση της Χεζμπολλάχ στους στρατώνες των πεζοναυτών στη Βηρυτού το 1983). Στη δεύτερη περίπτωση, η συνεπής εφαρμογή του ορισμού ενδεχομένως μας αναγκάζει να περιγράψουμε ως «τρομοκρατία» κάτι που δεν θα θέλαμε να το χαρακτηρίσουμε έτσι (π.χ. τον βομβαρδισμό γερμανικών πόλεων κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο). Αν ξεκινούσαμε από μια δέσμη κριτηρίων για να σχηματίσουμε έναν σύνθετο ορισμό, θα διαπιστώναμε πάλι ότι αυτός δεν αποτυπώνει πολλές από τις χρήσεις της λέξης. Επίσης, οι ορισμοί που προκύπτουν με τον τρόπο αυτό συνήθως ισχύουν σε πολύ συγκεκριμένες περιόδους, τόπους και περιστάσεις, και μας υποχρεώνουν να αντιλαμβανόμαστε την τρομοκρατία ως δύναμη που εμφανίζεται σε επίπεδο χαμηλότερο του κράτους, παρότι τρομοκρατικές μεθόδους έχουν συχνά επιστρατεύσει και τα εθνικά κράτη.

Ένας άλλος παράγοντας που περιπλέκει τα πράγματα είναι ότι πολλοί, παραπλανημένοι από το επίθημα της λέξης [-ism], συνήθως παρανοούν την ουσιαστική φύση της τρομοκρατίας. Η τρομοκρατία δεν είναι ιδεολογία και δεν υφίσταται ως συγκεκριμένη κοσμοαντίληψη, ως σύστημα σκέψης ή πολιτικό πρόγραμμα. Από αυτή την άποψη, και παρότι πρόκειται για φαινόμενο που έχει σφραγίσει τη σύγχρονη εποχή, την τρομοκρατία δεν μπορούμε να τη συγκρίνουμε με τον φιλελευθερισμό, τον συντηρητισμό, τον καπιταλισμό, τον σοσιαλισμό ή οποιονδήποτε άλλο από τους αμέτρητους «-ισμούς» που γεμίζουν τα βιβλία ιστορίας. Οι τρομοκράτες είναι πάντα κάτι άλλο, είτε πρόκειται για κομμουνιστές είτε για εθνικιστές είτε για φασίστες (μεταξύ πολλών άλλων). Η τρομοκρατία είναι μια στρατηγική που μετέρχεται ορισμένες τακτικές· με άλλα λόγια, η τρομοκρατία είναι ένα μέσο για την επίτευξη κάποιου σκοπού — έστω και αν συχνά ως μέσο επισκιάζει εντέλει τους διακηρυγμένους στόχους για τους οποίους θεωρητικά αγωνίζονται όσοι το χρησιμοποιούν.

Ξεκινώ με δύο βασικούς ισχυρισμούς οι οποίοι θεμελιώνονται επαρκώς στην ευρεία βιβλιογραφία που έχει αναπτυχθεί γύρω από το θέμα. Σύμφωνα με τον πρώτο, άτομα ή ομάδες επιλέγουν να διαπράξουν τρομοκρατικές πράξεις στο πλαίσιο μιας ορθολογικής και συνειδητής διαδικασίας λήψης αποφάσεων, σε συγκεκριμένα πολιτικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα. Έτσι, η τρομοκρατία δεν είναι, όπως συχνά περιγράφεται στην καθομιλουμένη, ένα είδος τρέλας — μολονότι κάποιοι τρομοκράτες όντως εμφάνιζαν συμπτώματα ψυχικής ασθένειας. Ο δεύτερος κεντρικός ισχυρισμός μου είναι ότι η τρομοκρατία αποτελεί μια επικοινωνιακή πράξη σχεδιασμένη να επηρεάσει τη συμπεριφορά ενός ή περισσότερων ακροατηρίων. Θα αναπτύξω τη θέση αυτή λεπτομερέστερα παρακάτω.

Αντί να προσπαθήσω να στριμώξω το φευγαλέο αυτό φαινόμενο σε έναν ορισμό τεχνητά ακριβή, θα το εξετάσω εδώ με τρεις διαφορετικούς τρόπους, φωτίζοντάς το από τρεις διαφορετικές οπτικές γωνίες: ως ένα σύνολο από τακτικές, ως πράξη συμβολικής και προβοκατόρικης βίας και, τέλος, ως πολιτισμική κατασκευή.

Η πρώτη προσέγγιση περιγράφει, σε όλη την έκταση του βιβλίου, την εμφάνιση και ανάπτυξη αυτού που θα ονομάζαμε «εργαλειοθήκη» της τρομοκρατίας: μιας λίστας συμπεριφορών, τακτικών και μεθόδων που τυπικά συνδέονται με την τρομοκρατία. Θα εξετάσω επίσης στοιχεία που συχνά περιλαμβάνονται σε διαδεδομένους ορισμούς της: τη βία εναντίον πολιτών, ποικίλες οργανωτικές μεθόδους, τον θεμελιακό χαρακτήρα της συνωμοτικότητας, τη χρήση του φόβου, την αλληλεπίδραση με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης κ.ο.κ. Μια τέτοιου είδους προσέγγιση μας βοηθά να επισημάνουμε τις τακτικές των τρομοκρατών και να εκτιμήσουμε πώς αυτές επηρεάζονται από την τεχνολογική αλλαγή, αν και μάλλον δεν καταφέρνει να αναδείξει τι διακρίνει την τρομοκρατία από άλλες μορφές βίας, όπως το κοινό έγκλημα, ο πόλεμος ή το αντάρτικο.

Η δεύτερη προσέγγιση που ακολουθώ είναι η θεώρηση της τρομοκρατίας ως ενός θεάτρου βίας, που στηρίζεται κατά βάση στον συμβολισμό και στην πρόκληση. Εν συντομία, η τρομοκρατία είναι από την άποψη αυτή μια στρατηγική που εφαρμόζεται με σκοπό να επηρεαστεί η συμπεριφορά των πολλών στοχεύοντας τους λίγους. Οι τρομοκράτες επιλέγουν στόχους όχι με κριτήριο τη στρατιωτική τους σημασία αλλά ζυγίζοντας κατά πόσο μια επίθεση σε συγκεκριμένο στόχο μπορεί να προκαλέσει μια ακραία αντίδραση — συχνά φόβο — και να παρακινήσει άλλους να δράσουν. Πολλοί τρομοκράτες προσδοκούσαν ότι τα κατορθώματά τους θα παρέσυραν τον εχθρό σε αυτοκαταστροφικές συμπεριφορές. Στα τέλη της δεκαετίας του '60 και στις αρχές της δεκαετίας του '70, για παράδειγμα, οι μαρξιστές Τουπαμάρος στην Ουρουγουάη επιδίωξαν με την τρομοκρατία να κάνουν το κράτος να δείξει το φασιστικό, κατ' αυτούς, πραγματικό του πρόσωπο. Άλλες ομάδες, όπως οι ευρωπαίοι και ρώσοι αναρχικοί και ποπουλιστές στα τέλη του 19ου αιώνα, χρησιμοποίησαν

την τρομοκρατία ως καταλύτη για την επανάσταση των μαζών. Άλλοι προσδοκούσαν ότι μέσω θεαματικών πράξεων βίας θα προσέλκυαν την προσοχή της διεθνούς κοινότητας — αυτή ήταν η στρατηγική της Οργάνωσης για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης (PLO) στα τέλη της δεκαετίας του '60 και για σημαντικό μέρος της δεκαετίας του '70. Συχνά, ένας πιο επικεντρωμένος στόχος της τρομοκρατίας ήταν η επιδίωξη να κρατηθεί ζωντανό το πνεύμα αντίστασης και να πειστεί ο εχθρός ότι είναι προτιμότερο να απεμπλακεί παρά να καταβάλει τόσο βαρύ τίμημα σε ανθρώπινες ζωές, πόρους ή χρόνο. Αυτό ήταν το σχέδιο πίσω από την τρομοκρατική δράση της οργάνωσης Ιργκούν κατά τη δεκαετία του 1940 στην υπό βρετανική διοίκηση Παλαιστίνη.

Η δεύτερη προσέγγιση τονίζει τον ρόλο της ιδεολογίας και των κινήτρων, και διακρίνει την τρομοκρατία από άλλες μορφές βίας. Και εφόσον θέτει ουσιαστικά ένα μόνο κριτήριο (την παρουσία συμβολικής, προβοκατόρικης βίας), είναι ευέλικτη και μπορεί να εφαρμοστεί στη μελέτη περιόδων που διαρκούν δεκαετίες ή και αιώνες, βοηθώντας να αναδειχτούν ιστορικές συνέχειες στην πρακτική της τρομοκρατίας. Η συγκεκριμένη προσέγγιση στηρίζεται στην παραδοχή ότι η τρομοκρατία είναι μια ορθολογική τακτική, στην οποία καταφεύγει κανείς συνειδητά για να προωθήσει τους πολιτικούς — με την ευρεία έννοια — στόχους του. Συχνά δίνεται η εντύπωση ότι η δράση οργάνωσεων που βλέπουν τη βία ως πράξη που την υπαγορεύει η πίστη έχει αμιγώς θρησκευτικά κίνητρα. Αυτή η αντίληψη επικρατεί π.χ. για τη σχέση που πραγματοποίησε τις επιθέσεις με αέριο στο μετρό του Τόκιο το 1995. Όμως οι στόχοι τέτοιων ομάδων πάντοτε αποκρυσταλλώνονται σε ένα συγκεκριμένο ιστορικό και πολιτισμικό πλαίσιο, όσο αλλόκοτο κι αν φαίνεται το πλαίσιο αυτό στους εξωτερικούς παρατηρητές. Επιπλέον, τούτη η προσέγγιση μπορεί να αναδείξει τους διακριτούς ρόλους ηγετικών στελεχών και απλών μελών στις τρομοκρατικές οργανώσεις. Λόγου χάρη, οι απλοί στρατιώτες της Αλ-Κάιντα αντιλαμβάνονται τις πράξεις τους ως θρησκευτικό καθήκον, η ηγεσία όμως σκέφτεται πολύ πιο υπολογιστικά.

Η τρίτη προσέγγιση είναι η πιο αφηρημένη, καθώς εξετάζει πώς ο ίδιος ο όρος *τρομοκρατία* εξελίχθηκε ανά τους αιώνες. Υπ' αυτή την έννοια, ο όρος επενδύεται κάθε φορά με διαφορετικό περιεχόμενο. Μια τέτοια προσέγγιση αναγνωρίζει ότι η τρομοκρατία είναι μια λέξη που χρησιμοποιείται για να καταγγελλθούν οι σκοποί και οι μέθοδοι κάποιων άλλων, στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου πολιτισμικού ή ιστορικού περιβάλλοντος ή ενός πλέγματος αντιλήψεων. Ένας πολιτικός επιστήμονας, ακολουθώντας αυτού του τύπου την προσέγγιση, παρατήρησε ότι «μια πράξη βίας χαρακτηρίζεται “τρομοκρατική” όταν ο ψυχολογικός της αντίκτυπος είναι δυσανάλογα μεγάλος σε σχέση με το ίδιο το υλικό της αποτέλεσμα».¹ Κάποιες φορές η διαδικασία είναι υποσυνείδητη και συνιστά το αβίαστο αποτέλεσμα μιας μεταβολής στις αντιλήψεις περί του τι συνιστά νόμιμη βία. Πιο συχνά, η ταμπέλα «τρομοκράτης» αποδίδεται

από κυβερνήσεις, κυρίαρχες πληθυσμιακές ομάδες ή ισχυρούς οργανισμούς σε μια συνειδητή προσπάθεια να προκαθορίσουν πού θα κινηθεί ο δημόσιος διάλογος, να βρουν αποδιοπομπαίους τράγους και να διαβάλουν τους εχθρούς τους.

Και οι τρεις προσεγγίσεις —η τρομοκρατία ως τακτική, η τρομοκρατία ως στρατηγική και η τρομοκρατία ως γλωσσική ή κοινωνική κατασκευή— είναι χρήσιμες μόνο όταν ένα τρομοκρατικό συμβάν τοποθετείται μέσα στα συμφραζόμενά του. Επομένως, ο θεμελιώδης στόχος του βιβλίου αυτού είναι να προσφέρει στον αναγνώστη μια κατανοητή και περιεκτική ιστορία της τρομοκρατίας, στην οποία παρουσιάζονται τόσο οι κεντρικοί δρώντες και οι μείζονες οργανώσεις όσο και οι σημαντικότερες πολιτικές, κοινωνικές, πολιτισμικές, θρησκευτικές και οικονομικές παράμετροι που έδωσαν νόημα στις πράξεις τους. Με άλλα λόγια, το βιβλίο συνυφαίνει την ιστορία της τρομοκρατίας με την ιστορία των κοινωνιών που τη γέννησαν.

Η τρομοκρατία, όπως την περιέγραψα παραπάνω, έχει έναν αυτονόητο όρο: όσοι μετέρχονται βία πρέπει να μπορούν να είναι βέβαιοι ότι η είδηση των πράξεων και των προθέσεών τους θα φτάσει στα ακροατήρια-στόχους. Ενίοτε, η ίδια η επίθεση «στέλνει» απευθείας το μήνυμα μέσω των επιπτώσεών της, αλλά πιο συχνή και αποτελεσματική είναι η διάχυση της πληροφορίας μέσα από τις φήμες που εξαπλώνονται και τις αντιδράσεις των κυβερνήσεων, των εφημερίδων, της τηλεόρασης, των μέσων ψυχαγωγίας και αμέτρητων άλλων διαύλων. Έπεται, λοιπόν, ότι το οξυγόνο από το οποίο εξαρτάται η επιβίωση των τρομοκρατών το παρέχουν τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, υπό την ευρύτερη έννοια. Είναι γνωστό το σχόλιο του διακεκριμένου τηλεοπτικού δημοσιογράφου Τεντ Κόππελ, ο οποίος παρατήρησε ότι «δίχως την τηλεόραση, η τρομοκρατία είναι όπως το θεωρητικό δέντρο των φιλοσόφων: κανείς δεν το ακούει όταν πέφτει στο δάσος, συνεπώς δεν έχει λόγο ύπαρξης».² Έτσι, ένα νήμα που διαπερνά την αφήγηση στο βιβλίο αυτό είναι η εξιστόρηση της νευραλγικής σχέσης μεταξύ τρομοκρατίας και μέσων ενημέρωσης.

Αξίζει, επίσης, να εξετάσουμε την ίδια την καθιέρωση της τρομοκρατίας ως αυτόνομου πεδίου ακαδημαϊκής μελέτης, κυρίως γιατί αυτό μπορεί να φωτίσει κάποιες όψεις της αμηχανίας που αισθανόμαστε σήμερα όταν προσπαθούμε να κατανοήσουμε το όλο φαινόμενο. Το πρώτο ζήτημα που τίθεται εδώ, το οποίο ανέδειξε και η Λίζα Σταμπνίτζκυ στην πρωτοποριακή της ανάλυση για την εμφάνιση του συγκεκριμένου ακαδημαϊκού πεδίου, είναι ότι οι προκαταλήψεις που έρχονται στο φως όταν εξετάζουμε την τρομοκρατία ως γλωσσική ή κοινωνική κατασκευή είναι ήδη βαθιά χαραγμένες σε μεγάλο μέρος του κλάδου.³ Από τη δεκαετία του 1970 και μετά, τον πυρήνα του κλάδου στη Δύση συγκροτούν μελετητές με μαθητεία στους παραδοσιακούς ακαδημαϊκούς θεσμούς· κατά κανόνα όμως δεν συμμετέχουν αυτοί στον δημόσιο διάλογο. Στις ΗΠΑ, τούτο τον ρόλο τον αναλαμβάνουν συνήθως ειδήμονες που στελεχώνουν δεξαμενές σκέψης ή βρίσκονται στην υπηρεσία της κυβέρνησης, οι οποίοι

ως επί το πλείστον αναπαράγουν τη στάση του κράτους και στιγματίζουν ό,τι απλά —και λιγότερο εμπρηστικά— θα χαρακτηρίζαμε «εξέγερση» ή «στάση». Με άλλα λόγια, όσο πιθανό είναι οι «περί τρομοκρατίας σπουδές» να φέρνουν στις προσεγγίσεις του φαινομένου την πολυπόθητη αντικειμενικότητα και να καλλιεργούν τη συγκριτική μελέτη του, άλλο τόσο πιθανό είναι να διαμορφώνουν μια ευρύτερη κοινωνική αντίληψη για την τρομοκρατία ως ανορθολογική στρατηγική την οποία υιοθετούν μόνον υπο-κρατικοί δρώντες. Η δεύτερη εκδοχή εξηγεί εν μέρει τις βεβιασμένες διακρίσεις που γίνονται ανάμεσα στην τρομοκρατία, από τη μία πλευρά, και στις παράπλευρες απώλειες σε καιρό πολέμου ή σε «νόμιμα» αντάρτικα κινήματα, από την άλλη. Μας βοηθά επίσης να εξηγήσουμε με ποιους τρόπους η «τρομοκρατία», όπως και διάφορες άλλες μορφές πολιτικής βίας, έρχονται στο επίκεντρο ευρύτερων ανταγωνισμών ανάμεσα σε κυβερνήσεις ή αντίπαλες οργανώσεις που η καθεμιά διεκδικεί για τον εαυτό της τη νομιμότητα.

Ένα άλλο ζήτημα που συνδέεται με την εμφάνιση του επιστημονικού πεδίου έχει να κάνει με το επιστημονικό υπόβαθρο όσων ασχολούνται με την τρομοκρατία σε ακαδημαϊκό επίπεδο. Δέχομαι ανεπιφύλακτα ότι κανένας επιστημονικός κλάδος δεν έχει το μονοπώλιο της αλήθειας, ούτε ότι τα πορίσματα του για τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί ο κόσμος έχουν μεγαλύτερη αξία. Ωστόσο, κάθε επιστημονικός κλάδος έχει τα δικά του προτερήματα και τα δικά του ελαττώματα, συνεπώς η απόλυτη επικράτηση της όποιας μεμονωμένης επιστημονικής προσέγγισης σε οποιοδήποτε πεδίο έρευνας οδηγεί σε ορισμένες παρανοήσεις. Η μελέτη της τρομοκρατίας συνιστά εξαιρετικό παράδειγμα. Στο πλαίσιο της ακαδημαϊκής κοινότητας, συνήθως μονοπωλείται από κοινωνικούς επιστήμονες. Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου γέννησαν την εντύπωση ότι μόνο πρόσφατα αναδείχθηκε η τρομοκρατία σε πιεστική παγκόσμια πρόκληση (εντύπωση που προφανώς παρέβλεπε τις ιστορικές καταβολές του φαινομένου): παράλληλα, η αρμοδιότητα για τη μελέτη σύγχρονων προβλημάτων, ιδίως δε εκείνων που η αντιμετώπισή τους απαιτεί την εμπλοκή των κυβερνήσεων μέσω της αξιοποίησης δεδομένων και της μαζικής κινητοποίησης πόρων, φαίνεται να περιέρχεται σταδιακά στους κοινωνικούς επιστήμονες. Δεύτερον, η δεδομένη προδιάθεση των ιστορικών κατά της γενίκευσης και της θεωρητικοποίησης έχει περιορίσει την ικανότητα ή την επιθυμία τους να καταπιαστούν με την ιστορία της τρομοκρατίας σε όλο της το εύρος. Επιπλέον, οι περισσότεροι ιστορικοί χρειάζονται πολλά γραπτά τεκμήρια, που συχνά είναι ξενόγλωσσα και βρίσκονται σε δυσπρόσιτα αρχεία: έτσι, προτιμούν να εστιάζουν σε μια συγκεκριμένη περίοδο ή σε έναν συγκεκριμένο τόπο αντί να αναμετρώνται με παγκόσμια και διαχρονικά ζητήματα όπως η τρομοκρατία, η οποία χωροχρονικά εκτείνεται από την αρχαία Ιουδαία ως τη μεσαιωνική Ευρώπη και τη σημερινή Λατινική Αμερική. Με τη σειρά της, η περιορισμένη ανάμειξη των ιστορικών στη μελέτη της τρομοκρατίας ενισχύει

τη διάχυτη αντίληψη ότι η τρομοκρατία είναι ένα πρόβλημα του καιρού μας που απαιτεί λύσεις σε πρακτικό και μόνο επίπεδο. Το ρεύμα αυτό το ακολουθούν πολλοί ιστορικοί, παρότι η χρήση βίας με στόχο τον έμμεσο έλεγχο της συμπεριφοράς είναι σύμφυτη με την ανθρώπινη ιστορία.

Η διαρκής πίεση για κυβερνητικούς σχεδιασμούς που θα «λύσουν» το πρόβλημα έχει ως συνέπεια να οξύνονται οι προκαταλήψεις που καλλιεργεί το κράτος, δηλαδή ότι η συμβολική βία που ασκούν υπο-κρατικοί δρώντες είναι εγγενώς ανήθικη, ανορθολογική και μη νόμιμη, ενώ το κράτος ασκεί νόμιμη βία. Η ίδια πίεση έχει επίσης εντείνει τη στροφή προς τις κοινωνικές επιστήμες, δεδομένου ότι η διαδικασία ανάληψης πρωτοβουλιών σε πολιτικό επίπεδο και η εργασία των κοινωνικών επιστημών έχουν κοινή αφετηρία: και οι δύο βασίζονται σε σαφείς ορισμούς που επιτρέπουν να συλλεγούν ποσοτικοποιήσιμα σύνολα δεδομένων, αλλά και κατά κανόνα προεξοφλούν ότι μόνο μικρές ομάδες —και όχι κράτη— θα μπορούσαν να στραφούν στην τρομοκρατία. Ασφαλώς, η καλύτερη κατανόηση της φύσης του τρομοκρατικού φαινομένου οφείλει πολλά και σε εννοιολογήσεις της τρομοκρατίας με βάση συγκεκριμένα κριτήρια. Σχετικά παραδείγματα βρίσκει κανείς σε κάθε τεύχος του περιοδικού *Studies in Conflict and Terrorism*, καθώς και σε ευρύτερης θεματολογίας εκδόσεις, όπως η *American Political Science Review*. Ένα από τα βιβλία που εκπροσωπούν με τον καλύτερο τρόπο τη συγκεκριμένη προσέγγιση είναι η μελέτη *The Political Economy of Terrorism* των Ουώλτερ Έντερς και Τοντ Σάντλερ.⁴ Δυστυχώς, οι ορισμοί που εξυπηρετούν τις πολιτικές στοχεύσεις των καιρών μας διαμορφώνουν επίσης τον δημόσιο διάλογο σε μακροχρόνια βάση: έτσι, αφενός ενισχύονται ορισμένες απόψεις περί τρομοκρατίας και αφετέρου τίθενται στο περιθώριο όσοι, προερχόμενοι από τα πεδία της ιστορίας και των ανθρωπιστικών σπουδών, ενδέχεται να θέσουν φιλοσοφικά ερωτήματα για το πώς διαμορφώθηκε η ίδια η αντίληψή μας για την τρομοκρατία.

Είναι ωστόσο γεγονός ότι οι πλέον εναλλακτικές και ανατρεπτικές απόψεις που εμφανίστηκαν στο πλαίσιο των σπουδών για την τρομοκρατία προήλθαν τελικά μέσα από τις ίδιες τις κοινωνικές επιστήμες. Λίγο μετά την 11η Σεπτεμβρίου, μια ομάδα μελετητών με πρωτοστάτη τον Ρίτσαρντ Τζάκσον άρχισε να διερευνά πώς διαμορφώθηκαν οι αντιλήψεις στην ακαδημαϊκή, κρατική και κοινωνική σφαίρα για τον τρομοκράτη ως «άλλον» υπό το πρίσμα της κριτικής θεωρίας. Σύντομα οι μελετητές αυτοί συνδέθηκαν με το περιοδικό *Critical Terrorism Studies*, που έδωσε το όνομά του τόσο στην ομάδα όσο και στην όλη προσέγγιση. Αν και η σχολή δεν έχει ακόμη παρά αμελητέα επιρροή στον τρόπο που οι διαμορφωτές πολιτικής και το ευρύ κοινό κατανοούν την τρομοκρατία, είναι πλέον αποδεκτή —σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό— από μεγάλο μέρος του ακαδημαϊκού κόσμου.

Η προσέγγισή μου ακολουθεί μια μέση οδό μεταξύ «παραδοσιακής» και «κριτικής» προσέγγισης της τρομοκρατίας: παρακολουθώ τόσο μελετητές

που δουλεύουν με κριτήρια και θεωρούν ότι είναι δυνατόν να αναγνωριστούν αντικειμενικά ορισμένες μορφές βίας ως τρομοκρατία όσο και θιασώτες της κριτικής προσέγγισης, που θεωρούν ότι με το να περιγράφεις κάτι ως «τρομοκρατία» γίνεσαι υπηρέτης των σκοπιμοτήτων κάποιου ισχυρού παράγοντα. Η δική μου προσέγγιση έγκειται στον εντοπισμό των επαναλαμβανόμενων μοτίβων στις τακτικές και τις στρατηγικές που έχει καθιερωθεί να αναγνωρίζονται ως τρομοκρατία· παράλληλα, αντί να στηρίζω την ανάλυσή μου σε ορισμούς της τρομοκρατίας σχεδιασμένους για την παραγωγή ποσοτικοποιήσιμων δεδομένων, ανιχνεύω την εμφάνιση, την εξέλιξη και την εργαλειοποίηση των ίδιων των ορισμών.

Ασφαλώς, είναι αδύνατον να γράψει κανείς μια ιστορία της τρομοκρατίας που να περιλαμβάνει όλες ανεξαιρέτως τις ομάδες, τα κινήματα και τα γεγονότα που σχετίζονται με το θέμα. Τι με καθοδήγησε, λοιπόν, στην επιλογή του υλικού μου; Πώς έκρινα ότι άξιζε να συμπεριλάβω την τάδε τρομοκρατική ομάδα αλλά όχι τη δείνα; Πρέπει κατ' αρχάς να γίνει ξεκάθαρο ότι ο τρόπος με τον οποίο κατανοώ την τρομοκρατία, έτσι όπως τον περιέγραψα παραπάνω, δεν βασίζεται σε παραδοσιακούς ορισμούς ή σε σαφώς προσδιορισμένα κριτήρια. Το ποιους φορείς δράσης και ποια γεγονότα εξετάζω —εντέλει και την αφήγησή μου— δεν το υπαγόρευσαν κάποιες προϋποθέσεις. Αντίθετα —και θυμηθείτε εδώ τις τρεις προσεγγίσεις που σκιαγράφησα πιο πάνω—, έχω συμπεριλάβει άτομα και ομάδες που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη των μορφών συνωμοτικής οργάνωσης, στη διατύπωση συγκεκριμένων αιτιολογήσεων της δράσης, στην επινοητική χρήση της τεχνολογίας ή στην υιοθέτηση νέων τακτικών στην ιστορία της τρομοκρατίας. Η οργάνωση Λαϊκή Θέληση (Ναρόντναγια Βόλια) δεν σκότωσε παρά ελάχιστους ανθρώπους τις δεκαετίες του 1870 και του 1880 στη Ρωσία· όμως δικαιούται τη δική της θέση στην αφήγησή μου τόσο γιατί χρησιμοποίησε με πρωτοποριακό τρόπο μυστικούς πυρήνες και επιχείρησε συνειδητά να χτίσει μια ηρωική δημόσια εικόνα με όχημα τον τρόμο, όσο και για την επιρροή που άσκησε σε κατοπινές γενιές ρώσων τρομοκρατών.

Έχω συμπεριλάβει επίσης τα ιστορικά παραδείγματα που πιο πειστικά αναδεικνύουν την τρομοκρατία ως συγκεκριμένη μορφή προβοκατόρικης και συμβολικής βίας, καθώς και παραδείγματα που δείχνουν πώς η τρομοκρατία συχνά αλληλεπικαλύπτεται με άλλες μορφές βίας, όπως ο πόλεμος, η εξέγερση, το αντάρτικο, το έγκλημα και η ψυχοπαθολογική συμπεριφορά. Λόγου χάρη, πολύ πριν επινοηθεί η λέξη τρομοκρατία, οι Σικάριοι της αρχαίας Ιουδαίας χρησιμοποιούσαν βία όχι επειδή αυτή τους επέτρεπε να καταφέρουν στρατιωτικά πλήγματα εναντίον των στόχων τους, αλλά έχοντας κατά νου τον αντίκτυπο τέτοιων πράξεων σε απομακρυσμένα ακροατήρια. Και μολοντί στη δεκαετία του 1960 ο βραζιλιάνος επαναστάτης Κάρλος Μαριγκέλλα δεν πραγματοποίησε ούτε μία σημαντική τρομοκρατική επίθεση ο ίδιος, ανέπτυξε

πάντως μια στρατηγική την οποία μιμήθηκαν πολλοί, το να χρησιμοποιείται δηλαδή η προβοκατόρική βία για να δομηθεί ένα επαναστατικό κίνημα.

Επιπλέον, με δεδομένο ότι ο χαρακτηρισμός «τρομοκρατία» χρησιμοποιείται για να απονομιμοποιήσει ομάδες, ιδεολογίες, κίνητρα και μορφές βίας που οι κυρίαρχες δυνάμεις τις θεωρούν παρεκκλίνουσες ή επικίνδυνες, έχω συμπεριλάβει επίσης πολλούς δρώντες που ναι μεν καταδικάστηκαν ως τρομοκράτες, αλλά υπό διαφορετικό πρίσμα δεν θα πληρούσαν τα συνήθη κριτήρια του ορισμού. Για παράδειγμα, μέχρι πρόσφατα οι περισσότεροι ιστορικοί απέριπταν την ιδέα ότι τα βίαια γεγονότα στην πλατεία Χέυμαρκετ του Σικάγου το 1886 ήταν μεθόδευση μιας ορισμένης ομάδας ή οργάνωσης· παρ' όλα αυτά, οι καταγγελίες των αρχών περί σκιωδών συνωμοσιών έσπειραν στις Ηνωμένες Πολιτείες μια ψύχωση με την ακροαριστερή τρομοκρατία, που κράτησε για δύο γενιές.

Η ιστορία της τρομοκρατίας έχει επηρεαστεί και από τη λεγόμενη «κρατική τρομοκρατία» (ή «κρατικός τρόμος»). Καθώς δεν είμαι δέσμιος ορισμών της τρομοκρατίας που γενικεύουν κάποιο συγκεκριμένο τρομοκρατικό προφίλ, διερευνώ τη χρήση της «κρατικής τρομοκρατίας» εφόσον διαπιστώνεται να επηρεάζει την ιστορία του φαινομένου. Οι Ιακωβίνοι στη Γαλλία τη δεκαετία του 1790, για να δώσω ένα παράδειγμα, χρησιμοποίησαν τρομοκρατικές μεθόδους εναντίον πολιτών μόνον αφού είχαν καταλάβει την εξουσία. Με τις πράξεις τους αυτές, όμως, έθεσαν ένα θεμελιώδες προηγούμενο τρομοκρατικής δράσης με επαναστατικές στοχεύσεις: συνάμα, ενέπνευσαν την πρώτη χρήση της λέξης *τρομοκρατία*. Επιπλέον, θεωρούμενη υπό το πρίσμα αυτό και παραβλέποντας προς στιγμήν ότι μιλάμε πια για άλλης κλίμακας επιχειρήσεις, η βία των Σοβιετικών και των Ναζί μοιάζει σαν κατοπτρικό είδωλο, γιγαντιαίων βέβαια διαστάσεων, της υπο-κρατικής τρομοκρατίας που επί δεκαετίες έριχνε τη σκιά της στην Ευρώπη: το γεγονός είναι ότι τόσο επαναστάτες όσο και κρατικοί φορείς σκότωσαν προκειμένου να πετύχουν στόχους πέρα από τη φυσική εξόντωση των εχθρών τους. Επέλεξα να μην αναφερθώ εκτενώς σε κατοπινούς εκπροσώπους της κρατικής τρομοκρατίας, όπως τα ακροδεξιά καθεστώτα της Αργεντινής, της Ισπανίας και της Νότιας Αφρικής, καθώς κατά κανόνα οι κυβερνήσεις αυτές ακολούθησαν τακτικές ήδη δοκιμασμένες.

Αυτή η προσέγγιση της τρομοκρατίας ως φαρέτρας εργαλείων, ως προσήλωσης στη συμβολική βία και ως μέσου απονομιμοποίησης των αντιπάλων απαιτεί, μεταξύ των άλλων, να αντιμετωπίσουμε και την αντιτρομοκρατία ως καθοριστικό στοιχείο της ιστορίας της τρομοκρατίας. Κατά πρώτον, η αντιτρομοκρατία μπορεί να ερμηνευτεί με διπλό τρόπο, καθώς συμβαίνει συχνά τα κράτη που την ασχούν να μην περιορίζονται μόνο σε προσπάθειες πάταξης των τρομοκρατών, αλλά επίσης να τρομοκρατούν τα ίδια τους πληθυσμούς τους οποίους υποπτεύονται ότι προστατεύουν τρομοκράτες. Δεύτερον, η αδέξια αντιτρομοκρατία ενισχύει την τρομοκρατία, αφού οι τρομοκράτες μπορούν

συχνά να εκμεταλλευτούν τον θυμό, τον φόβο ή το αίσθημα εξευτελισμού ενός πληθυσμού: την ίδια στιγμή, η αποτελεσματική αντιτρομοκρατία προϋποθέτει διαυγή κατανόηση των παραγόντων που ευνοούν την τρομοκρατία. Επομένως, τα δύο φαινόμενα πάντοτε αλληλοπλέκονται. Το ανά χείρας βιβλίο δεν παρουσιάζεται ως μια αναλυτική ιστορία της αντιτρομοκρατίας. Ωστόσο, σε πολλά σημεία έχω συμπεριλάβει περιγραφές και αναλύσεις αντιτρομοκρατικών προσπαθειών, για περιπτώσεις όμως όπου είναι σαφείς οι σύνδεσμοι ανάμεσα στην τρομοκρατία και την αντιτρομοκρατία ή όπου οι συνέπειες αδέξιων αντιτρομοκρατικών χειρισμών είναι ιδιαίτερα αρνητικές. Το παράδειγμα των Γάλλων στην Αλγερία τις δεκαετίες του 1950 και του 1960 είναι εξόχως διαφωτιστικό και από τις δύο απόψεις.

Οφείλουμε επίσης να σταθούμε στη σχέση ανάμεσα στην τρομοκρατία και την εξεγερσιακή δράση. Οι δύο όροι εναλλάσσονται πολύ συχνά στη χρήση, σε μια καλοπροαίρετη προσπάθεια να αποφευχθεί η κατάχρηση του εμπρηστικού χαρακτηρισμού «τρομοκράτης». Αλλά το «εξεγερμένος» (όπως και το «αντάρτης») δεν είναι συνώνυμο του «τρομοκράτης». Με λίγα λόγια, εξέγερση υφίσταται όταν μια ευρέως αναγνωρισμένη κρατική αρχή έρχεται αντιμέτωπη με τον βίαιο ξεσηκωμό μιας ομάδας που, σε αντιδιαστολή με την πρώτη, δεν αναγνωρίζεται ευρύτερα ως νόμιμος εμπόλεμος. Όσοι συμμετέχουν σε εξεγέρσεις ενδέχεται να επιστρατεύουν μια ευρεία γκάμα τακτικών και στρατηγικών, συμπεριλαμβανομένης της τρομοκρατίας, όπως επίσης και του ανταρτοπόλεμου, αλλά και συμβατικών μεθόδων μάχης. Για να το θέσουμε αλλιώς, ενώ πολλοί τρομοκράτες είναι εξεγερμένοι (με την ευρεία έννοια), δεν είναι όλοι οι εξεγερμένοι τρομοκράτες. Η διάκριση ανάμεσα στον εξεγερμένο και τον τρομοκράτη σχετίζεται εν μέρει με τακτικές, κλίμακα ενεργειών και επιλογή στόχων, ενίοτε όμως και με διαφορετικές προθέσεις. Οι εξεγερμένοι γενικά επιζητούν να ανατρέψουν κυβερνήσεις και διεκδικούν να πάρουν τον έλεγχο κρατών ή να εγκαθιδρύσουν νέα. Πολλοί τρομοκράτες, από την άλλη, είτε έχουν υπερεθνικούς στόχους είτε επιδιώκουν απλώς να αλλάξουν τις ακολουθούμενες πολιτικές. Όσο για τους αντάρτες, αυτοί συνήθως φορούν στολή και αναγνωρίζουν τον στόχο τους στις επίσης ένστολες δυνάμεις ασφαλείας του εχθρού τους (αν και αυτές οι τάσεις έχουν γίνει λιγότερο σαφείς κατά την τελευταία πεντηκονταετία με την εμφάνιση του φαινομένου του «αντάρτικου πόλεων»).

Η πρόθεσή μου ήταν να γράψω μια προσιτή και χρηστική αφηγηματική ιστορία της τρομοκρατίας που θα αντανάκλα την έγνοια των ιστορικών τόσο για τη χρονική ακολουθία των γεγονότων όσο και για τις κατά τόπους διαφοροποιήσεις. Το χρονικό και γεωγραφικό εύρος του θέματός μου συνεπάγεται, ωστόσο, ότι ο ιστορικός πρέπει να βρει έναν τρόπο να διαχειριστεί νήματα αφήγησης που εκτυλίσσονται ταυτόχρονα. Η δική μου λύση ήταν να μείνω πιστός κατά βάση σε μια εξιστόρηση που τηρεί τη χρονολογική ακολουθία

των γεγονότων, παρεκκλίνοντας από αυτήν όταν προέκυπτε η ανάγκη να «παρακολουθήσω» παράλληλες εξελίξεις σε διαφορετικούς τόπους. Συχνά καλούμαι να χειριστώ δύο ή περισσότερα αφηγηματικά νήματα μέσα στο ίδιο κεφάλαιο — όπως λ.χ. στο Κεφάλαιο 2, το οποίο καταπιάνεται με εξελίξεις στην Ευρώπη και στον ισλαμικό κόσμο κατά τον Μεσαίωνα. Σε δύο περιπτώσεις κατέφυγα σε μια πιο δραστική λύση, καθώς οι παράλληλες εξελίξεις που εξέταζα σχημάτιζαν ένα δικό τους ξεχωριστό παρακλάδι στην ιστορία της τρομοκρατίας και ήταν εξαιρετικά πλούσιες σε λεπτομέρειες. Από τη δεκαετία του 1860 μέχρι τη δεκαετία του 1910, για παράδειγμα, τρομοκρατική δράση ανέπτυξαν ρώσοι επαναστάτες, ευρωπαίοι αναρχικοί, αμερικανοί ρατσιστές και αυτονομιστές ιρλανδοί εθνικιστές. Παρόμοια, στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, η τρομοκρατία ήταν επακόλουθο της αποαποικιοποίησης και των κινημάτων του εθνοτικού εθνικισμού, του αριστερίζοντος χιλιασμού, της ανόδου του ισλαμισμού/τζιχαντισμού, του ριζοσπαστικού περιβαλλοντισμού και του αμερικανικού κινήματος των Πατριωτών.⁵ Για καθεμιά από αυτές τις δύο περιόδους, διαχωρίζω την εξιστόρησή μου σε επιμέρους αφηγηματικά νήματα, ακολουθώντας το καθένα μέχρι τέλους και έπειτα επιστρέφοντας στη χρονική μου αφετηρία για να πιάσω το επόμενο. Συμβουλεύω τον αναγνώστη όταν διαβάσει ειδικά αυτά τα κεφάλαια να ανατρέχει στο χρονολόγιο με τις σημαντικές χρονολογίες.

Καθώς πρώτιστο μέλημά μου είναι η συνολική χρονολόγηση της ιστορίας της τρομοκρατίας, η ιστορία αρκετών ομάδων, κινήματων και περιοχών διασπάται και κατανέμεται σε δύο ή τρία κεφάλαια. Υιοθέτησα αυτό τον τρόπο οργάνωσης στην περίπτωση του Ιρλανδικού Δημοκρατικού Στρατού (IRA), γιατί από τον IRA που έδρασε υπό τον Μάικλ Κόλλινς στον πόλεμο για την ιρλανδική ανεξαρτησία ως τη δράση του Προσωρινού IRA («Προνος») στη δεκαετία του 1970 (και αργότερα) μεσολαβούν σχεδόν 50 χρόνια. Στην περίπτωση της Μέσης Ανατολής, η ιστορία της Ιργκούν και των Μαχητών για την Ελευθερία του Ισραήλ (οργάνωσης πιο γνωστής με το ακρωνύμιό της στα εβραϊκά, LEHI) παρουσιάζεται μαζί με την ιστορία άλλων αντιπάλων της Βρετανικής Αυτοκρατορίας που επίσης τοποθετούνται χρονικά στα μέσα του 20ού αιώνα, ενώ η πορεία της PLO περιγράφεται ως ένας ξεχωριστός αγώνας που διαπλέκεται με άλλες εξελίξεις και φτάνει μέχρι τις μέρες μας. Η ιστορία του τζιχαντισμού παρουσιάζεται σε ένα ειδικό επιπρόσθετο κεφάλαιο κυρίως επειδή οι θιασώτες του αντιδιαστέλλονται ευθέως προς τον εκκοσμικευμένο εθνοτικό εθνικισμό της PLO. Οι πεποιθήσεις της μετεμφυλιακής Κου Κλουξ Κλαν περί φυλετικής υπεροχής των λευκών έχουν προφανώς πολλά κοινά με τη δράση των σύγχρονων τοπικών πολιτοφυλακών στην Αμερική, αλλά συζητώ τις δύο περιπτώσεις σε διαφορετικά κεφάλαια· το σκεπτικό εδώ είναι ότι στα εκατό χρόνια ιστορίας που τις χωρίζουν συντελέστηκαν δύο εξελίξεις που καθόρισαν το φαινόμενο των πολιτοφυλακών, όπως αυτό καταγράφεται κατά την τελευταία εικοσαετία,

όσο και ο παλαιότερος αμερικανικός ρατσισμός: μιλάω για το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και την εμφάνιση του αντάρτικου πόλεων.

Θα κλείσω αυτά τα εισαγωγικά σχόλια πάνω στον τρόπο που οργανώνω το υλικό μου σημειώνοντας πως μερικές τρομοκρατικές ομάδες της εποχής μας (η Τζαΐς-ε-Μουχάμμαντ, η Αλ-Σαμπάμπ, το PKK, το ALF κ.ά.) δεν εξετάζονται με προσοχή αντάξια της σημασίας τους στη δεδομένη χρονική στιγμή. Κάποιοι αναγνώστες πιθανώς θα αναρωτηθούν γιατί στους ρώσους επαναστάτες της δεκαετίας του 1870 και στους αλγερινούς αυτονομιστές της δεκαετίας του 1950 —εθνο-εθνικιστικό κίνημα— αφιερώνονται περισσότερες σελίδες απ' ό,τι σε τρομοκράτες που είναι ενεργοί στις μέρες μας. Οι λόγοι είναι πολλοί. Πρώτον, στις παραπάνω περιπτώσεις έχουμε να κάνουμε πραγματικά με εκείνους που πρωτοστάτησαν στην ανάπτυξη τακτικών και στρατηγικών και έκαναν την τρομοκρατία το εργαλείο που είναι σήμερα. Δεύτερον, τα εν λόγω κινήματα σπάνια αναλύονται επαρκώς σε κείμενα για τη σύγχρονη τρομοκρατία. Τέλος, υπάρχουν ήδη πολλές μελέτες που μπορούν να συμπληρώσουν τη δική μου όταν η συζήτηση φτάνει στην τρομοκρατία της εποχής μας. Εν ολίγοις, κατένειμα τον χώρο και την προσοχή μου ανάμεσα στους διάφορους δρώντες με γνώμονα την ιστορική τους βαρύτητα και όχι τον αριθμό των πτωμάτων που άφησαν στο πέρασμά τους ή τον βαθμό στον οποίο παραμένουν ακόμη δραστήριοι.

Ο προσεκτικός αναγνώστης θα παρατηρήσει ότι σε όλο το κείμενο αποφεύγω να παρουσιάσω αυτή την εργασία σαν ένα σύνολο «ιστορικών διδαγμάτων» πάνω στην τρομοκρατία. Το παρελθόν από μόνο του δεν μας διδάσκει τίποτε· αντίθετα, σημασία έχει πώς εμείς ερμηνεύουμε την ιστορία, και τα επόμενα βήματά μας τα καθοδηγούν οι δικές μας ερμηνείες. Αλλά όταν ανασκάπτουμε το παρελθόν αναζητώντας κάποιον μπουσούλα, παίρνουμε ένα ρίσκο, γιατί οι συνθήκες πάντοτε διαφέρουν. Το αρχείο του ανθρώπινου παρελθόντος —ατομικού και εθνικού— είναι ένα απέραντο νεκροταφείο διαφευσμένων «διδαγμάτων» και ακατάλληλων προτύπων δράσης που οδήγησαν σε καταστροφές. Πράγματι, ένα από τα βασικά αφηγηματικά νήματα που διαπερνούν αυτό το βιβλίο παρακολουθεί τις αλλεπάλληλες προσπάθειες διαφόρων αρχών να πατάξουν την τρομοκρατία με βάση κάποια σχέδια δράσης. Τα αποτελέσματα είναι συχνά καταστροφικά. Το δικό μου κίνητρο είναι ιστορικό: διερευνώ πιο παραγωγικά, πιο διεισδυτικά ερωτήματα — ερωτήματα που μπορούν να φωτίσουν το παρόν μέσα από την εμπειριστατωμένη εξερεύνηση του παρελθόντος. Ελπίδα μου είναι οι σελίδες που ακολουθούν να παρακινήσουν τους αναγνώστες να θέσουν τέτοια ερωτήματα.

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ

Λέει πολλά για τον κόσμο μας το γεγονός ότι κρίθηκε τόσο σύντομα αναγκαία μια δεύτερη έκδοση αυτού του βιβλίου. Σε τελική ανάλυση, θα μπορούσε να αναρωτηθεί κανείς, πόσα έχουν αλλάξει στην ιστορία της τρομοκρατίας σε μόλις επτά χρόνια; Αποδεικνύεται πως άλλαξαν πολλά.

Οι αλλαγές και οι προσθήκες που έγιναν στην πρώτη έκδοση είναι τεσσάρων κατηγοριών. Η πρώτη είναι η πιο προφανής: πολλά έχουν μεσολαβήσει από την πρώτη έκδοση του βιβλίου το 2009. Είδαμε τους «πολέμους κατά της τρομοκρατίας» στο Ιράκ και το Αφγανιστάν να κλιμακώνονται και κατόπιν —επισήμως— να λήγουν· κι έπειτα, τους είδαμε να εκρήγνυνται ξανά με νέες εστίες αιματηρών συγκρούσεων που πυροδοτούσε ιδίως η αναπάντεχη άνοδος του λεγόμενου Ισλαμικού Κράτους του Ιράκ και της Συρίας. Η οργανωμένη δράση της Αλ-Κάιντα στο Αφγανιστάν και το Πακιστάν έχει σαφώς εξασθενήσει, και οι περισσότερες επιχειρήσεις διεξάγονται πλέον στην Αφρική, τη Μέση Ανατολή και τη Νοτιοανατολική Ασία από κατά τόπους «παραρτήματα». Οι τζιχαντιστές πραγματοποίησαν αλληπάλληλα χτυπήματα στην Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική, με ενέργειες που διεξάγονται άλλοτε από οργανωμένες ομάδες και άλλοτε από «μοναχικούς λύκους». Στο ίδιο διάστημα, υπέρμαχοι της φυλετικής υπεροχής των λευκών και άλλοι ακροδεξιοί εξτρεμιστές πραγματοποίησαν σειρά επιθέσεων, κυρίως στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Νορβηγία. Και η ανησυχητική αύξηση στα περιστατικά μαζικών ανθρωποκτονιών στις Ηνωμένες Πολιτείες, μια χώρα που βλέπει πλέον παντού τρομοκράτες, έχει επιφέρει μεγάλη σύγχυση αναφορικά με τη διάκριση ανάμεσα στην ψυχική ασθένεια, το έγκλημα μίσους και την τρομοκρατία. Η νέα έκδοση θίγει όλες αυτές τις εξελίξεις.

Δεύτερον, η μελέτη της ιστορίας της τρομοκρατίας προσελκύει όλο και περισσότερους μελετητές, των οποίων η παραγωγή —τόσο από άποψη ποιότητας όσο και ποσότητας— διευρύνει με ραγδαίους ρυθμούς την επιστημονική κατανόηση του πεδίου. Σε διάφορα σημεία έχω επεξεργαστεί ξανά προηγούμενες αναλύσεις μου· ξαναδούλεψα, για παράδειγμα, την ενότητα όπου καταπιάνομαι με τις βομβιστικές επιθέσεις στο Χέυμαρκετ. Έχω, επίσης, εμπλουτίσει σημαντικά τις σχολιασμένες βιβλιογραφίες που ακολουθούν κάθε κεφάλαιο. Ευελπιστώ πως οι βιβλιογραφίες αυτές θα εξακολουθήσουν να αποτελούν πολύτιμο βοήθημα για φοιτητές και καθηγητές που επιθυμούν να εμβαθύνουν στη μελέτη των θεμάτων που εκτίθενται εδώ.

Τρίτον, έχω αντικαταστήσει τις παρενθετικές σημειώσεις της πρώτης έκδοσης με σημειώσεις, ενώ παράλληλα προσέθεσα και εκατοντάδες νέες παραπομπές. Η πρόθεσή μου ήταν να κάνω το κείμενο πιο ευανάγνωστο, μα και να το εμπλουτίσω σε ερευνητικό υλικό, για όσους έχουν διάθεση να το αξιοποιήσουν.

Τέλος, στο τελευταίο κεφάλαιο έχω προσθέσει κάποιες καταληκτικές σκέψεις, δίχως να προεκτείνω τη συζήτηση υπερβολικά. Συγκεκριμένα, αναστοχάζομαι κάποιες πρόσφατες τάσεις και συζητήσεις υπό το πρίσμα της ιστορίας της τρομοκρατίας. Επίσης, επισκοπώ ορισμένες από τις κύριες μεταβολές που συντελέστηκαν τόσο στην ιστορία της τρομοκρατίας όσο και στη νοηματοδότηση της λέξης τρομοκρατία.

Σημείωση: η προσβασιμότητα όλων των διαδικτυακών συνδέσμων που παρατίθενται στις σημειώσεις ελέγχθηκε τον Ιανουάριο του 2016, εκτός αν διευκρινίζεται αλλιώς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Το *Inside Terrorism* του Bruce Hoffman στην αναθεωρημένη και επαυξημένη έκδοση του 2006 (Columbia University Press), η 2η έκδοση του *Understanding Terrorism: Challenges, Perspectives, and Issues* του Gus Martin (Sage 2015) και το *Terrorism: A Very Short Introduction* του Charles Townshend, 5η έκδ. (Oxford University Press 2011) αποτελούν τις καλύτερες επίτομες εισαγωγές στη σύγχρονη τρομοκρατία. Όπως έχω αναφέρει παραπάνω, η καλύτερη επισκόπηση της τρομοκρατίας από τη σκοπιά των κοινωνικών επιστημών έχει γραφτεί από τους Walter Enders και Todd Sandler και έχει τίτλο *The Political Economy of Terrorism* (Cambridge University Press 2006). Μια άλλη πολύτιμη εργασία στο ίδιο πνεύμα είναι η μελέτη του Neil J. Smelser *The Faces of Terrorism: Social and Psychological Dimensions* (Princeton University Press 2007).

Ένα πρωτοποριακό άρθρο που έχει επηρεάσει σημαντικά τη δουλειά μου δημοσιεύτηκε από τον David Fromkin τον Ιούλιο του 1975 στο *Foreign Affairs* (53/4, σ. 638-698) με τίτλο «The strategy of Terrorism». Το *A History of Terrorism* (Transaction 2001 [1977]) του Walter Laqueur αποτελεί την πρώτη πραγματική απόπειρα να συνταχθεί μια ιστορία της τρομοκρατίας. Το έργο παραμένει πολύτιμο, αν και οι εξελίξεις το έχουν σε κάποιο βαθμό ξεπεράσει, ενώ και η όλη παρουσίαση δεν τηρεί μια χρονολογική σειρά. Ανάμεσα στις πολυάριθμες εργασίες που προσπαθούν να εντάξουν τα σύγχρονα φαινόμενα τρομοκρατίας σε ένα ιστορικό πλαίσιο, ξεχωρίζει το κείμενο του David C. Rapoport «The Four Waves of Modern Terrorism», στο Audrey Kurth Cronin & James M. Ludes (επιμ.), *Attacking Terrorism*, Georgetown University Press 2004. Εξαιρετική δουλειά, τόσο λόγω της μεθοδολογικής εισαγωγής της επιμελήτριας όσο και για τα λοιπά κεφάλαια που συνεισφέρουν οι συμμετέχοντες συγγραφείς, είναι το Martha Crenshaw [Henderson] (επιμ.), *Terrorism in Context*, Pennsylvania State University Press 2001 [1995]. Πιο πρόσφατες μελέτες είναι οι εξής: Michael Burleigh, *Blood and Rage: A Cultural History of Terrorism*, Harper 2008· Matthew Carr, *The Infernal Machine: A History of Terrorism*, New Press 2008· Gérald Chaliand & Arnaud Blin (επιμ.), *The History of Terrorism*, University of California Press 2007. Το βιβλίο του Martin

A. Miller *The Foundations of Modern Terrorism: State, Society and the Dynamics of Political Violence* (Cambridge University Press 2013) είναι ιδιαίτερα λεπτομερές και αναλυτικό. Η πιο σφαιρική επίτομη συμβολή πάνω στην ιστορία της τρομοκρατίας είναι το Randall D. Law (επιμ.), *The Routledge History of Terrorism*, Routledge 2015. Ένα σημαντικό βιβλίο που καταργεί τα όρια ανάμεσα στον κρατικό τρόπο και την υπο-κρατική τρομοκρατία είναι το Mikkel Thorup, *An Intellectual History of Terror: War, Violence and the State*, Routledge 2012. Χρήσιμο συλλογικό έργο είναι το Walter Reich (επιμ.), *Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, States of Mind*, Woodrow Wilson Center 1998 [1990].

Ολοένα και περισσότερο, η τρομοκρατία υποβάλλεται σε θεωρήσεις μεταμοντέρνου/μεταδομιστικού προσανατολισμού και μελετάται ως κοινωνική και πολιτισμική κατασκευή. Το *Terror and Taboo: The Follies, Fables, and Faces of Terrorism* (Routledge 1996) των Joseba Zulaika & William A. Douglass αποτελεί την κλασική εργασία σ' αυτή την κατεύθυνση. Μια άλλη αξιόλογη μελέτη είναι το Philip Jenkins, *Images of Terror*, Aldine de Gruyter 2003. Τα καλύτερα δείγματα μιας σημειολογικής προσέγγισης της τρομοκρατίας είναι τα εξής: Jonathan Matusitz, *Symbolism in Terrorism: Motivation, Communication, and Behavior*, Rowman & Littlefield 2014, και Alex Schmid & Janny de Graf, *Violence as Communication: Insurgent Terrorism and the Western News Media*, Sage 1982.

Ένα υποπεδίο που γνωρίζει ιδιαίτερη ακμή είναι η ιστορία της εξέγερσης και της καταστολής. Οι καλύτερες μελέτες σ' αυτό το αναπτυσσόμενο πεδίο είναι οι ακόλουθες: Christopher Paul κ.ά., *Victory Has a Thousand Fathers: Sources of Success in Counterinsurgency*, RAND 2010· Douglas Porch, *Counterinsurgency: Exposing the Myths of the New Way of War*, Cambridge University Press 2013· Paul B. Rich & Isabelle Duyvesteyn (επιμ.), *The Routledge Handbook of Insurgency and Counterinsurgency*, Routledge 2014.

Τα τελευταία χρόνια αντικείμενο έρευνας αποτελεί και ο ίδιος ο ακαδημαϊκός κλάδος που καλείται «σπουδές της τρομοκρατίας». Εδώ, το απαραίτητο βιβλίο είναι το Lisa Stampnitzky, *Disciplining Terror: How Experts and Others Invented Terrorism*, Cambridge University Press 2013. Για μια εισαγωγή στις κριτικές σπουδές της τρομοκρατίας, βλ. Richard Jackson κ.ά., *Terrorism: A Critical Introduction*, Palgrave Macmillan 2011.

Η καλύτερη ανθολογία πρωτογενών πηγών που έχουν να κάνουν με την τρομοκρατία είναι το Walter Laqueur (επιμ.), *Voices of Terror: Manifestos, Writings and Manuals of Al Qaeda, Hamas, and Other Terrorists from Around The World and Throughout the Ages*, Reed 2004. Επίσης, χρήσιμη συλλογή είναι το Isaac Cronin (επιμ.), *Confronting Fear: A History of Terrorism*, Thunder's Mouth 2002.

Έχουν δημιουργηθεί δύο τεράστιες βάσεις δεδομένων σχετικών με περιστατικά τρομοκρατίας και τρομοκράτες, οι οποίες παρέχουν δυνατότητα αναζήτησης πληροφοριών, ενημερώνονται συνεχώς και είναι προσβάσιμες δωρεάν. Η πρώτη είναι η Global Terrorism Database <<http://www.start.umd.edu/gtd/>> και η δεύτερη η RAND Database of Worldwide Terrorism Incidents <<http://www.rand.org/nsrd/projects/terrorism-incidents/about.html>>. Η Global Terrorism Database χρησιμοποιεί έναν ευρύτερο ορισμό της τρομοκρατίας, έχει συλλέξει περισσότερα δεδομένα, και

βρίσκεται σε λειτουργία σχετικά περισσότερα χρόνια. Από την άλλη, η βάση δεδομένων της RAND είναι αρκετά εύχρηστη αφού παρέχει σύντομες περιγραφές των περισσότερων περιστατικών. Καμία εκ των δύο δεν κωδικοποιεί τα κίνητρα των δραστών (ισλαμιστές, μαρξιστές, εθνικιστές κ.λπ.), αλλά μπορεί κανείς να λάβει τέτοιου είδους αποτελέσματα οργανώνοντας τη βάση δεδομένων κατά «όνομα δράστη» και χρησιμοποιώντας κατάλληλα λήμματα στο πεδίο αναζήτησης.

Μια άλλη σπουδαία πηγή πάνω σε πρόσφατες τρομοκρατικές επιθέσεις παρέχεται από το Υπουργείο Εξωτερικών των Ηνωμένων Πολιτειών. Από το 2004, εκδίδει σε ετήσια βάση την έκθεση «Country Reports on Terrorism», η οποία αντικατέστησε μια προηγούμενη βραχύβια σειρά ετήσιων αναφορών με τίτλο «Patterns of Global Terrorism» (2000-2003). Οι εκθέσεις αυτές συντάσσονται με βάση την Global Terrorism Database. Παρέχουν στατιστικά στοιχεία και ταξινομούν τα περιστατικά τρομοκρατικών επιθέσεων κατά γεωγραφική περιοχή, χώρα και τρομοκρατική οργάνωση. Είναι διαθέσιμες στην εξής διαδικτυακή διεύθυνση: <<http://www.state.gov/j/ct/rls/crt/index.htm>>.